

УДК 378:37.01:37.03

АНТОНІНА МІНЕНОК

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка

**АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧОГО
САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

У статті розглядається проблема професіоналізації в контексті процесів розвитку та саморозвитку особистості, зокрема представлено результати теоретико-методологічного дослідження акмеологічних протиріч професійно-творчого саморозвитку на стадії професіоналізації майбутнього вчителя початкової школи та вчителя-практика.

***Ключові слова:** професія, професіоналізм, професійно-творчий саморозвиток, особистість, студент, викладач, вчитель*

Національна доктрина наголошує на гострій потребі оновлення змісту педагогічної освіти, зокрема стосовно забезпечення випереджувального спрямування підготовки педагогічних працівників, оптимального співвідношення між професійно-педагогічною, фундаментальною

та соціально-гуманітарною підготовкою вчителя. Необхідно ліквідувати розрив між змістом педагогічної освіти і досягненнями педагогічної науки і практики, здійснювати науковий супровід інноваційних технологій. Вчитель – найважливіша проблема державної політики, – про це з боєм у серці говорив академік І. Зязюн – засновник української наукової школи педагогічної майстерності [6].

Педагогічна праця нетворчою не буває й бути не може, тому що неповторні діти, обставини, особистість самого вчителя і будь-яке його педагогічне рішення має виходити із нестандартних дій. Як писав В. Сухомлинський, немає людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі [9].

На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури було виявлено, що при виділенні рівнів педагогічної творчості дослідницькі підходи можна поділити на дві групи: перша визначає рівні творчої професійної діяльності досвідчених педагогів (Ю. Бабанський, В. Загвязинський), а друга – рівні прояву педагогічної творчості всіх вчителів, які прагнуть до творчості (Н. Кузьміна, С. Сисоєва, І. Радченко та ін.). В. Загвязинським створена трирівнева характеристика творчої особистості вчителя. Її вищий рівень – це педагогічні відкриття (наприклад, творчий досвід А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін.); середній – педагогічні винаходи, які робляться педагогами-новаторами (С. Лисенкова, І. Волков, В. Шаталов та ін.); низький рівень – це педагогічні вдосконалення, які здійснюють педагоги-практики у масовому досвіді [2; 5; 9].

Педагогічна діяльність, що є сплавом науки і мистецтва, за своїми компонентами завжди передбачає творчість, звідси **метою даної статті** є визначення та аналіз протиріч професійно-творчого саморозвитку на стадії професіоналізації майбутнього вчителя початкової школи та вчителя-практика.

Професійна складова процесу професійно-творчого саморозвитку має триєдине значення: по-перше, вона характеризує мету самого процесу, тобто прагнення до творчої самореалізації в професії, по-друге, певною мірою характеризує засоби реалізації професійно значущих якостей і здібностей у процесі професійно-творчого саморозвитку, і нарешті – характеризує середовище здійснення процесу, а саме – специфіку творчого саморозвитку студента в особливостях організації освітньої діяльності у вищому педагогічному навчальному закладі.

Цілісне бачення проблеми становлення та саморозвитку вчителя-професіонала сприяє визначенню сутності процесу професійно-творчого саморозвитку, виявленню та систематизації відповідних протиріч, особливостей та умов їх вирішення в навчальному процесі, характеристиці загальних і специфічних закономірностей і принципів реалізації процесу професійно-творчого саморозвитку студента. Для цього ми звернемося до науки акмеології, яка сьогодні розвивається переважно як наука про професіоналізм, концентруючи в собі різні точки зору на це поняття і при цьому розкриваючи власне комплексне розуміння даної категорії [1; 4; 6; 9].

Акмеологічний підхід актуальний в нашому дослідженні для процесу професійно-творчого саморозвитку викладачів вишу та вчителів-практиків як зрілих особистостей і, відповідно, непридатний до процесу професійно-творчого саморозвитку студентів, які не досягли певного вікового цензу. Дійсно, в акмеології «вершина зрілості – акме – розглядається як багатомірний характеристика стану дорослої людини, що охоплює певний період його прогресивного розвитку, пов'язаного з певними професійними, особистісними та соціальними досягненнями» [1, с. 12]. Але ми дотримуємося думки, що «в рівній мірі акмеологія освіти досліджує людину як на ступенях довузівської підготовки, вибору майбутньої професії, так і в ході навчання у виші від предмету до предмету, від курсу до курсу...» [2, с. 19]. При цьому акцент зміщується з вікових характеристик на рівень досягнень особистості.

Якщо ж ми будемо акцентувати увагу не на результаті, а на процесі досягнення акме, то в поле зору акмеології потрапляє і процес професійно-творчого саморозвитку студентів під час навчання в університеті як передумова досягнення акме в майбутній самостійній професійній діяльності. А. Бодальов зауважує, що стан зрілості не з'явиться у людини несподівано і відразу: від всієї попередньої життєдіяльності людини залежить, якою підійде вона до щабля зрілості, що складає ядро її особистості і які здібності, а також який запас знань, умінь і

навичок буде характеризувати її як суб'єкта діяльності, коли вона стане дорослою. «Але не в меншій мірі кількісно-якісні показники її акме визначаються тим, який у неї встиг сформуватися кругозір, сформуватися загальний і спеціальний інтелект, утворитися моральне ядро, розвинулися здатності творця» [2, с. 8]. Зважаючи на вищезазначене, зауважимо, де, як не у вузі, актуалізуються і розвиваються подібні якості.

Таким чином, акмеологія безпосередньо вивчає процес саморозвитку і його механізми: «У більш вузькому розумінні предметом акмеології є пошук закономірностей саморозвитку та самовдосконалення зрілої особистості, самореалізації в різних сферах, самоосвіти, самокорекції і самоорганізації» [1, с. 21]. З іншого боку, значимість акмеології для нашого дослідження полягає в її «суто особистісній орієнтованості», що виявляється у визначенні не тільки загальних, але і часткових акмеологічних умов і факторів (наприклад, при побудові акмеограм, реалізації акмеотехнологій тощо). Ця особливість акмеології відповідає певній взаємодії синергетичного та полілатерального підходів, що дозволяє вивчати як цілісність процесу, так і його унікально-творчі прояви, що дуже важливо на індивідуальному рівні розвитку при побудові біфуркаційних траєкторій професійно-творчого саморозвитку конкретної особистості [1; 3; 7].

Зважаючи на актуальність проблеми професійного становлення особистості, варто вказати на таку особливість даної проблеми, що породжує велику кількість психолого-педагогічних досліджень означеного напрямку. Загальноприйнятої класифікації аналітичних досліджень професіоналізації на сьогодні не створено, отже за тематикою їх можна розділити на наступні основні групи [9]:

- дослідження психолого-педагогічних проблем допрофесійної підготовки та профорієнтації;
- дослідження психолого-педагогічних механізмів професійної підготовки, зокрема питань змісту професійного навчання і виховання;
- дослідження психолого-педагогічних проблем, що виникають на стадії самостійної професійної діяльності.

Першу групу, незважаючи на те, що вона не є предметом нашого дослідження, ми не випадково згадуємо, оскільки багато протиріч і закономірностей процесу професійно-творчого саморозвитку особистості студента у вузі визначаються особливостями допрофесійної підготовки та профорієнтації: важливу роль відіграють професійні інтереси, мотиви вибору професії, особливе значення мають динаміка професійного самовизначення, професійна здатність особистості, що має відповідати вимогам певної професії (П. Блонський, Е. Клімов, Л. Мітіна, J. Holland та ін.).

Здійснений нами аналіз наукової літератури дозволяє перенести деякі психологічні механізми профорієнтації на проблему професіоналізації в цілому. Так, по-перше, ситуація професійного вибору (точка біфуркації) виникає на будь-якому етапі професійного шляху і не може бути пов'язана тільки з періодом оптації в підлітковому віці [7; 9]. По-друге, ситуація професійного вибору є мотиватором специфічної активності особистості, що обумовлює формування суб'єкта професійного самовизначення і, надалі, суб'єкта професійної діяльності.

Таким чином, стратегія формування професійного шляху багато в чому визначається стадією вибору професії та підготовки до неї. Усвідомлений і самостійний вибір сприяє ефективності стратегії професійного розвитку, в той час коли випадковий, неусвідомлений вибір у більшості своїй визначає стратегію пристосування до професійних вимог та професії загалом.

Друга група психолого-педагогічних досліджень професійного становлення застосовна безпосередньо до вивчення особливостей професійно-творчого саморозвитку студентів вишу. Традиційними напрямками досліджень у галузі професійного навчання є вивчення механізмів формування відповідних навичок, професійно важливих якостей (причому, на відміну від профорієнтації, де професійно важливі якості також враховувалися, але лише по відношенню до вимог професії, в процесі професійного навчання здійснюється їх розвиток до рівня відповідних вимог), професійних знань, умінь, професійних мотивів, визначення об'єктивних і суб'єктивних критеріїв навченості (С. Архангельский, С. Батишев, В. Бодров, Н. Ничкало, В. Шадріков та ін.).

Ця концепція може слугувати своєрідною сполучною ланкою між дослідженнями професійного становлення в процесі професійного навчання і безпосередньо на стадії самостійної професійної діяльності, здійснюючи спадкоємність, наступність між окремими етапами професіоналізації, яка, на жаль, слабо враховується в окремих дослідженнях. Професійне становлення особистості в період самостійно професійної діяльності, безумовно, не припиняється, але набуває інших форм і стає не метою, а засобом соціального регулювання ефективності професійної діяльності. У цьому полягає головна особливість процесу професійно-творчого саморозвитку викладачів вишу, вчителів, на відміну від двоїстого процесу професійно-творчого саморозвитку студентів [3; 6; 7; 9].

Із загальної точки зору професіоналізм розглядається як складне інтегративне соціально-психологічне поняття, що відображає рівень і характер оволодіння людиною професії. Професіоналізм – це вища ступінь досконалості в певному виді діяльності, найвищий рівень майстерності, звернення справи на найвищому ступені [3; 9]. У даному трактуванні очевидна акмеологічна складова, але зроблено акцент у бік діяльнісного аспекту проблеми, по суті, ототожнюється професіоналізм з професійною майстерністю. Деякі автори «розширюють» визначення, відзначаючи, що в професіоналізмі крім спеціальних знань, умінь і навичок повинні оптимально поєднуватися всі якості: спеціально-ділові, особистісні та моральні [2; 8; 9].

Полілатеральний підхід дозволяє виділити у визначенні сутності професіоналізму дві взаємопов'язані підсистеми: професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості. Професіоналізм діяльності – більш традиційна характеристика, що акцентує увагу на високій професійній кваліфікації і компетентності фахівця, різноманітності ефективних професійних навичок і вмінь, алгоритмів і способів вирішення професійних завдань (у тому числі і творчих), що в сукупності дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю. Професіоналізм особистості відображає високий рівень професійно важливих і особистісно-ділових якостей, креативності, характеризує мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації суб'єкта праці, спрямованість на прогресивний розвиток та саморозвиток.

Представлені вище підсистеми є якісними характеристиками суб'єкта праці і знаходяться в діалектичній єдності: випереджаючий розвиток однієї з підсистем професіоналізму буде обов'язково стимулювати розвиток іншої. Це взаємодія є дуже важливою при вирішенні практичних завдань. Наприклад, інтенсивний розвиток професійних навичок та вмінь буде гальмуватися, якщо від його рівня будуть відставати відповідні психологічні якості особистості, і навпаки: розвиток професійно важливих особистісних якостей дозволить освоїти нові вміння та підвищити ефективність вже наявних; система ціннісних відносин, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості, спонукає особистість до утвердження у професійній діяльності, і навпаки: рівень професійної компетентності відбивається на самооцінці особистості, особливостях спілкування, навичках соціальної поведінки і т.п. [1; 4; 5; 8].

Отже, в акмеологічному розумінні професіоналізм – це така властивість особистості що розвивається, в якій інтегровані особистісні та діяльнісні сторони. Фундаментальною умовою розвитку інтегральних характеристик особистості професіонала є усвідомлення ним необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу та пошук нових можливостей самореалізації в професії. Але тут варто зауважити, що подібної професійної самосвідомості недостатньо, необхідним є подальший запуск механізмів саморегуляції (самоорганізації), самоосвіти або надбання відповідних навичок, якщо дані механізми ще не сформовані [2; 3; 7].

Ще однією базовою акмеологічною категорією, що дає можливість глибше дослідити процес професійно-творчого саморозвитку, є «особистісно-професійний розвиток». Це поняття вивчалось в психології праці та професіології, як правило, з двох позицій: 1) як професійно-кваліфікаційний розвиток, в основному пов'язаний із навчанням і самоосвітою; 2) як професійно-посадовий розвиток, що виявляється в кадровому русі, професійній кар'єрі. Його акмеологічне розуміння об'єднує обидві вищезазначені позиції і акцентує увагу на досягненні вищих стандартів професійного розвитку: «Особистісно-професійний розвиток – це процес розвитку особистості (в широкому розумінні), що орієнтована на високий рівень професіоналізму та професійних досягнень, який здійснюється за допомогою навчання та саморозвитку в процесі професійної

діяльності і професійних взаємовідносин» [1, с. 66]. Із позиції категорій «розвиток – саморозвиток» дане визначення явно орієнтоване на зовнішній розвиток; процес саморозвитку є однією зі складових – способом досягнення високого акмеологічного рівня. Тим не менш, значущими для нас є подібні характеристики процесів особистісно-професійного розвитку та професійно-творчого саморозвитку на рівні загального, в плані прогресивних змін у структурі особистості: підвищення об'єктивності самооцінки; актуалізація мотивів професійних досягнень (одна з стартових умов саморозвитку особистості; розширення кола інтересів (особливо значущі зміни відбуваються у разі підключення полярних сфер інтересів), зміна системи потреб; зростання потреби в професійній самореалізації; підвищення психологічної готовності до діяльності, в тому числі, в нестандартних ситуаціях (для викладачів вишу це особливо актуально); розвиток професійних якостей, що визначаються специфікою діяльності; підвищення креативності особистості; розвиток акмеологічних інваріантів професіоналізму.

У різних професійних групах (за типологією Е. Климова) незалежно від виду професійної діяльності були виявлені загальні акмеологічні інваріанти: особливості психологічної саморегуляції (зокрема, висока працездатність, стресостійкість, здатність до мобілізації своїх ресурсів і т.д.); стимулювання творчої активності (креативність проявляється не тільки у високому творчому потенціалі, а й в спеціальних уміннях нестандартно, але ефективно вирішувати професійні завдання); певний рівень розвиненості базових психологічних умінь і особистісно-професійних якостей (що виявляється в умінні точно прогнозувати ситуації, що виникають у професійній діяльності, вміння приймати рішення, висока і адекватна мотивація досягнень та ін.). Акмеологи підкреслюють: справжнім професіоналом стає лише той, у кого розвинені практично всі загальні акмеологічні інваріанти, які володіють найбільшою «вагою» в сукупності факторів забезпечення високої продуктивності. Отже, сам процес професійно-творчого саморозвитку до рівня професіоналізму повинен реалізуватися комплексно і багатоаспектно [1; 3; 6; 7; 9].

Найважливішим завданням нашого дослідження, що його допомагає вирішити акмеологія, є проблема взаємодії суб'єктів освіти. Акмеологія розглядає дане питання з позицій взаємозв'язку соціального мікросередовища і людини, коли результатом їх взаємодії є відповідне формування людини, що виводить її на вищий рівень розвитку і як особистості, і як суб'єкта діяльності. Таким чином, акмеологічні принципи безпосередньо застосовні до процесу професійно-творчого саморозвитку студента з точки зору становлення його як майбутнього професіонала в освітньому середовищі вишу: мікросередовище значною мірою лімітує і той рівень, до якого студент може піднятися, долаючи сходинки до професії. Це очевидне за своїм змістом положення має й іншу сторону, підкреслюючи виняткову роль особистості викладача, який має значні важелі впливу на професійну підготовку та досягнення вершин особистісно-професійного розвитку студентів [1; 3; 7].

Досліджена та описана акмеологічна феноменологія процесу професійно-творчого саморозвитку студента визначає складні механізми вибору професійного шляху, особливості ставлення до змісту й умов професійної діяльності, умови її формування і творчого збагачення. Це визначає комплекс протиріч що вирішуються послідовно, при цьому розвиваючись і взаємодіючи між собою, що в свою чергу, обумовлює процес і результати професійно-творчого саморозвитку студента з урахуванням специфіки професійної (навчально-професійної) діяльності викладачів і студентів вишу. У випадку, коли певні чинники та умови сприяють прогресивному розвитку особистості та її професіоналізму, їх називають акмеологічними. Усвідомлення акмеологічних протиріч особистістю, яка формується, активізує її прагнення до професійно-творчого саморозвитку, тобто протиріччя виступають як діалектичні рушійні сили саморозвитку особистості, сприяючи створенню і вирішенню напруженості між досягнутим і необхідним рівнем професійно-творчого саморозвитку студента [1; 3; 6; 8;].

Отже, акмеологічний аналіз професіоналізації в контексті саморозвитку особистості характеризує професійну спрямованість процесу професійно-творчого саморозвитку, а виявлені і систематизовані акмеологічні протиріччя, в свою чергу, сприяють визначенню сутності даного процесу, дозволяючи не тільки побудувати адекватні моделі процесів

професійно-творчого саморозвитку студентів і викладачів, але і виявити відповідні закономірності, принципи і умови існування та ефективної реалізації процесу.

Професійна складова процесу професійно-творчого саморозвитку характеризує мету (прагнення до творчої самореалізації в професії), засоби і середовище реалізації даного процесу у професійній (для студентів – навчально-професійній) діяльності у виші. Акмеологічне вивчення сутності професіоналізму та саморозвитку професіонала дозволило виділити і охарактеризувати дві взаємопов'язані підсистеми: професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості; визначити відмінності і схожі характеристики процесів особистісно-професійного розвитку та професійно-творчого саморозвитку на рівні загального, в плані прогресивних змін у структурі особистості; виявити і систематизувати акмеологічні протиріччя для студентів і викладачів, які виступають як діалектичні рушійні сили саморозвитку суб'єктів освітнього процесу у виші.

За результатами досліджень планується подальша робота, що передбачає побудову моделей професійно-творчого саморозвитку особистості майбутнього вчителя початкової школи та викладачів, а також відповідні умови реалізації визначеної технології професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи.

Список використаних джерел

1. Акмеология: Учебник / Под ред. А.А. Деркача. – М. : Изд-во ИПК – 2002.– 444 с.
2. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А. Бодалев. – М., 1998. – 168 с.
3. Деркач А.А. Психология развития профессионала / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, А.К. Маркова. – М.: Изд-во ИПК – 2000. – 269 с.
4. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
5. Ничкало Н. Педевтологічні пошуки в педагогічній науці / Н. Ничкало // Педагогічна освіта України : Європейський вимір – Науковий вісник МДУ імені В.О. Сухомлинського – 2007. – № 3. Спецвипуск. Всеукраїнська естафета інноваційних проєктів. – С. 16-31.
6. Педагогічна майстерність : хрестоматія : навчальний посібник / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – К. : Вищ. шк., 2006. – 606 с.
7. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: пособие для учителя. – К. : Рад. шк., 1988. – 187 с.
8. Сисоева С.О. Основы педагогической творчости учителя : навчальний посібник / С.О. Сисоева – К.: ІСДОУ, 1994 – 112 с.
9. Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського / Редкол. : Н.Г. Ничкало (голова) та ін. – Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. – 380 с.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2015 р.

МИНЕНОК А.

Черниговский национальный педагогический университет им. Т.Г. Шевченко, Украина

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТВОРЧЕСКОГО САМОРАЗВИТИЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

В статье рассматривается проблема профессионализации в контексте процессов развития и саморазвития личности, в частности, представлены результаты теоретико-методологического исследования акмеологических противоречий профессионально-творческого саморазвития на стадии профессионализации будущего учителя начальной школы и учителя-практика.

Ключевые слова: профессия, профессионализм, профессионально-творческое саморазвитие, личность, студент, преподаватель, учитель

MINENOK A.

Chernigov national pedagogical university the name of T.G. Shevchenko, Ukraine

**AKMEOLOGICAL APPROACH IN THE PROFESSIONAL CREATIVE SELF-DEVELOPMENT FUTURE
PRIMARY SCHOOL TEACHERS**

The problem of professionalizacii in the context of processes of development and samorazvitiya of personality is examined in the article, the results of teoretiko-methodological research of akmeological contradictions of professional-creative samorazvitiya are in particular presented on the stage of professionalizacii of future teacher of initial school and practical teacher-worker.

Keywords: *profession, professionalism, professional and creative self-development, personality, student, teacher, teacher*